

Restaurátorská etika a filozofie restaurátorské profese z pohledu České restaurátorské školy

Úvod

Ideje humanismu umožnily lidskému společenství důvěřovat vlastnímu rozumu a na základě rozumného jednání stanovit obecné etické normy. Prameny objektivity, přestože se v historii člověka stávaly do jisté míry kořistí společenských systémů, podléhaly relativismu. Tradice humanistického myšlení vytvořila základy svéprávnosti a respektu k rozumu člověka.

Etické principy obecně vznikaly díky lidskému rozumu jako součást schopnosti rozlišovat a vytvářet hodnotící soudy. Tradice etického myšlení je součástí filozofického přístupu k jednotlivým společenským problémům. Základy etických norem a hodnotících soudů mimo jiné sloužily významným způsobem řemeslným profesím, které se konstituovaly, v rámci systémů praktické argumentace v daném vývojovém stadiu restaurátorské profese.

V historicky daných podmínkách se jednotlivé principy postupů vytvářely ze souboru řemeslných tradic. Při samotném zrodu řemeslných postupů byla pravidla vnímána spíše intuitivně, teprve postupně přecházela do cechovních pravidel, povinností a zákonů.

Tradice profesí vyžadovala hierarchicky danou stupnici hodnot, která příslušným způsobem ovlivnila ověřitelné a praktické normotvorné zásady účelů přerůstajících do morálních principů.

Restaurátorské profese vyrůstající z oborů výtvarných umění a uměleckých řemesel převzaly do určité míry profesní etické normy, které se prolínaly od raného definování památkových přístupů až do současnosti. V dalším vývoji oboru dějin umění se vydělující památkový obor vyprofiloval do ideálu „spolehlivého ochránce“ kulturního dědictví.

Propojování svobodných tvůrců umění a příbuzných řemesel vygenerovalo profesi restaurátora výtvarných umění, která posunula vnímání a objektivní potřebnost hodnotových vazeb k vytvoření etických norem, zapracovaných do statutu profesního jednání. Restaurátorská etika vznikala tedy na základě historického dialogu a v zájmu konsenzu široké obce restaurátorů výtvarných umění, která se významně podílela na duchovní i praktické ochraně a péči o kulturní dědictví v obecné rovině.

Vymezení definice profese restaurátora výtvarných umění

Historické základy restaurátorské profese pocházejí z prolínající se struktury uměleckých a umělecko-řemeslných oborů, které v rámci svých obecně prováděných aktivit byly nuceny přirozeným způsobem se věnovat i částečným opravám a úpravám uměleckých děl vytvořených v minulosti.

Velmi často se některé řemeslné praktiky (například štafířství) stávaly sjednocující profesí, která spojovala sochařství, řezbářství, keramiku s oborem malířství a vytvářela specifické technologické vazby, které ze současného pohledu komplikovaně definují restaurátorské přístupy a postupy. V jistém slova smyslu ještě dnes některé profesní postupy významně zasahují i do soudobého vzdělávacího systému, který se nutně musí vymezovat vůči tradičním profesním vazbám.

Výraznou změnou v definování restaurátorské profese byla a stále je ekonomická motivace s ohledem na rostoucí zájem o výtvarná díla minulosti, která se stávala významným prvkem sběratelství a následně i uměno-znalectví. Tyto skutečnosti specifickým způsobem definovaly nutnost kvalifikované péče o památky. Byly tak vytvářeny podmínky pro odbornou péči nejen z hlediska uměleckého, intelektuálního, ale i praktického.

Odborná péče o stav výtvarných artefaktů vyžadovala vedle praktických a uměleckých dovedností podat individuálně výjimečný tvůrčí výkon. V neposlední řadě bylo nezbytné rozšířit tyto schopnosti o specifické studium, které by spojovalo atributy volné umělecké tvorby s dostatečnou znalostí výtvarné technologie, metodiky přístupu k výtvarnému dílu a možností badatelských postupů. Na základě tohoto vývoje se ukázalo jako velmi důležité dát prostor nejen naučeným dovednostem řemeslného charakteru a teoretických znalostí, ale i podílu uměleckých schopností nositele restaurátorských výkonů.

Na přelomu 19. stol. vznikla naléhavá potřeba profesionálně zvládat objektivně rostoucí společenský tlak na restaurování uměleckých děl a artefaktů v oboru uměleckých řemesel. Ve výtvarném umění a architektuře vznikaly významné slohové trendy, které zvyšovaly individuální poptávku po uměleckých předmětech. Proměňující se společenské podmínky vyvolaly změny i v názoru na ochranu kulturních hodnot.

Společenské proměny si vyžádaly odborný přístup k historickým uměleckým předmětům podložený specifickými nároky na profesní způsobilost restaurátora výtvarných uměleckých děl. Rovněž platí, že na jedné straně umělecká a tržní hodnota výtvarných děl přirozeně vybízí k potřebě záruky odpovědnosti a způsobilosti původce restaurátorského zákroku, na straně druhé byla snaha majitelů těchto uměleckých statků účinně chránit své investice, hodnoty a záliby, definovaly se tak požadavky na kvalitu péče, kterou může nabídnout jen specializovaný odborník.

V polovině 20. stol. přirozeně vznikala nutnost zařadit restaurátorské obory do vzdělávacích středoškolských a vysokoškolských institucí, z povahy věci bylo restaurování uměleckých výtvarných děl přiřazeno do výuky uměleckých vysokých škol. Výuka vycházela z tradičních více oborových vztahů. Rozdělení oborů restaurování vycházelo ze základního dělení uměleckých oborů v klasickém rozvrhu specializovaného akademického školství.

Obory malířství, sochařství a částečně uměleckého řemesla převzaly hlavní podíl na specializaci v oblasti restaurátorského vzdělávání. Základním uspořádáním odborných tezí byl dán prostor pro upřednostňování vlastností restaurátora uměleckých výtvarných děl. Legitimní prostor byl přirozeně vytvářen v prostředí svobodných umění, kde restaurátor výtvarných umění se mohl rámcově specializovat na specifické techniky a výtvarné technologie tradičně používané ve výtvarném umění.

Vývojový proces profesionálního vztahu

Využívání reflektivního myšlení, schopnost posuzovat profesní teorie, uvažovat v autonomních myšlenkových procesech, rozvíjení výtvarných schopností, profesní specializace, to vše bylo rozvíjeno především v rámci terciárního vzdělávání. Významným

prvkem soudobého vzdělávacího systému je prosazování racionální autority, která spočívá v rovnosti autority a subjektu. Skladba výukového programu většiny vysokých škol je procesem adaptace posluchače, kde se převážně rozvíjejí specifické duševní a emocionální reakce, nadání a talent, výtvarný názor, řemeslná zkušenost a další individuální schopnosti.

V restaurátorské praxi se však kladou na absolventa nejen další společenské nároky, které jsou doplňovány osobní představou a vnitřní aktivitou daného subjektu.

Snaha získat vnitřní jistoty a profesionální úspěchy, vede z hlediska společenského uplatnění k nutnosti překonávat adaptivní mechanismus, který je ve většině případů poznamenán přijímáním konvenčního myšlení společnosti. Průběh stanovené linie profesionální činnosti v právním prostředí ochrany profese (například profesní komora) je stanoven ve větší míře racionální etikou.

Hodnotu profesionálního vztahu lze určovat jen na základě reálných zájmů. Stejně tak platí, že profesionální přístup, podmíněný osobním charakterem jedince, má zcela jinou kvalitu. Je nepochybné, že profesionální vztah, podpořený charakterovými vlastnostmi, potřebnou mírou integrity a svobodné volby jedince, má vysokou etickou hodnotu.

Velice vážným procesním aspektem ve vývoji profesionálního vztahu je oblast ekonomických fenoménů, které významným způsobem ovlivňují nejen praxi restaurátora, ale i jeho normativní hodnocení profese z pohledu „funkce užitku“.^{*1/}

Nepochybně lze souhlasit s názorem, že k výkonu profese je nutná „vyvážená úplná klasifikace“, jež má mít pevné zakotvení v právním a společenském systému. Rozdílné přístupy v řadě zemí Evropské unie nevnímají nutnost „klasifikaci a kvalifikaci“ pevně vymezit v rámci soudržnosti funkcí společenského výběru. V rámci hodnocení současných znalostí praxe lze konstatovat, že výkon profese restaurátora výtvarných děl je značně společensky nekonzistentní.

Určitá rozpornost ekonomických přístupů v oblasti umění vytváří prostředí necitlivé vůči péči o kulturní dědictví. Nepochybně platí, že oddělování účelu od prostředků je neúčinné a vede ke slabosti a sterilitě.

Lit.: ^{*1/} Sen A. „Etika a ekonomie“ (Vyšehrad 2002)

Nerovnováha - rovnováha znalostí jako významný faktor restaurátorské profese

Statut privilegovaných znalostí restaurátora poskytuje základ pro profesionální výkon, jehož smyslem je prospět restaurovanému předmětu, zadavateli či objednateli. Odpovědnost restaurátora výtvarných děl se týká pracovního procesu a jeho výsledku. Nicméně poměr autority restaurátora v procesu restaurování je stanoven profesionální rolí restaurátora a poměrem zodpovědnosti dalších účastníků restaurátorského provozu či uznáním rozdílů v rozložení odpovědnosti.

Při restaurování uměleckých děl se velmi často vyskytuje nutnost spolupracovat nejen s kolegy restaurátory v případech objemných restaurátorských akcí, ale i s participujícími obory v oblasti chemické technologie, přírodních věd, uměno-vědných oborů, památkové specializace.

Množství získaných znalostí vytváří prostor pro vznik názorového spektra obsahů a procesů, kde nutně dochází k dominanci individuálních postojů. Rozprava či výměna názorů vyjasňuje danou problematiku. Nerovnováha nebo rovnováha znalostí v daném případě ovlivňuje etické profesní chování. Značným nebezpečím pro uplatnění optimálního řešení jsou kognitivní disonance s ohledem na míru nerovnováhy či rovnováhy znalosti dané problematiky.

Princip odpovědnosti

Vztah restaurátora výtvarných umění k předmětu restaurování vychází ze základních profesních pravidel rozlišujících mezi racionální zdůvodnitelností restaurátorského postupu a mravním imperativem rozumného subjektu. *2/

V prehistorii restaurátorské profese byly přeneseny z cechovních pravidel určité morální normy spočívající v požadavcích na profesní chování tvořící mravní zákon příslušného subjektu, který splňoval účel a společenské dobro, jehož má být jednáním dosaženo.

V současné době se etika restaurátora výtvarných umění opírá o hodnotový model vytvářející vliv na utváření právních vztahů, ovlivňující pracovní vztahy, vytvářející specifické podmínky ve vztahu ke svěřeným uměleckým předmětům, specifikující a charakterizující restaurátorský proces nebo vymezující relevantní postupy formulované soudobým poznáním a dané praxí.

Rozsah odpovědnosti restaurátora lze chápat jako dialog o náplni funkce, který je v současné době více institucionalizovaný, právně specifikovaný a profesionálně stabilizovaný v samotné metodice restaurátorského procesu. Restaurátor výtvarných umění musí být individuálně odpovědný za realizovaný restaurátorský proces, za kvalitní provedení všech úkonů spojených s péčí o konkrétní památku a musí přiměřeným způsobem vyhovět specifickým požadavkům objednatele, vlastníka či památkáře.

Odpovědný výkon restaurátora výtvarných děl je tudíž vždy chtěný a vykonaný z vlastní vůle. Jinými slovy jedná se o výkon svobodný, definovaný plnou odpovědností nejen k předmětu restaurování, který je obvykle spojený s definovanou finanční cenou a společenskou hodnotou. Nepochybně se také jedná o úkol etický, posilující hlas profesního svědomí.

Lit.: 2) (I. Kant, evidence mravního soudu jako nezvratné jistoty /Augustinus Aurelius, J.F.Herbert, J.Sidgwick aj.)

Princip profesionálního vztahu

Problematika restaurování uměleckých výtvarných děl vyžaduje vysoce profesionální vztah již v samém počátku přístupu k výtvarnému dílu. Jedná se o složitý proces, který klade na osobnost restaurátora velké nároky. Velmi často se nejedná jen o individuální přístup k artefaktu, ale i o schopnost komunikace s dalšími odborníky, kteří ve všech stádiích restaurátorského procesu spolupracují s restaurátorem a uplatňují své znalosti, předkládají názorové spektrum vlastních odborných činností, technologických řešení a postupů, které musí restaurátor vyhodnotit a v dialogu navrhnout řešení, které je nejen prospěšné pro předmětný artefakt, ale i pro investora či majitele památky.

Restaurátor navazuje tedy vztah nejen s předmětem restaurování, ale i se všemi procesními vazbami a vztahy, které se na zdárném restaurátorském zákroku přímo či nepřímo podílejí. Tato forma spolupráce zahrnuje nejen profesní etická pravidla, která vymezují partnerské vztahy a vyžadují informovaný souhlas v oblasti výzkumu. Zároveň do jisté míry přináší i aspekty racionální autority, která se v případě profese restaurátora vyznačuje specifickými znalostmi a schopnostmi.

V žádném případě se však nejedná o „kolektivní odpovědnost“, ale o formulaci zájmů, které se koncentrují v orientaci na „optimální řešení“ přispívající k uchování kulturních hodnot předmětného artefaktu. Odpovědnost restaurátora za profesionální výkon je součástí profesionálního vztahu a je nedělitelná.

Náplň této funkce je institucionální a v mnoha státech je deklarována zákonem. Harmonická řešení však v samotné praxi neexistují. Právní rozměr profese je však jen jednou z možností omezovat profesní nedostatky, které vyplývají na jedné straně z individuálních pochybení, na straně druhé vznikají vlivem společenských činitelů, nedostatečně chápajících význam péče o kulturní dědictví.

Princip respektu

Restaurátor výtvarných uměleckých děl se ve většině své odborné činnosti zabývá problematikou dílčích aspektů vyplývajících z etap restaurátorského procesu, ve kterých se předmět restaurování realizuje. V obecném smyslu lze chápat restaurátorský proces v jednotlivých etapách jako proces „obnovy“ prvku, části nebo celku, mající různou dobu trvání v závislosti na schopnosti koexistence starého s novým.

V této souvislosti restaurátor nabízí řešení, která oscilují v možných procesních i ideových omezeních, vztahujících se k optimalizaci příslušného odborného zákroku. Jeho existence a estetická funkce respektující původnost restaurovaného předmětu musí jasně zdůvodnit jeho fixaci.

Jedním ze současných problémů, které musí restaurátor výtvarných umění řešit je forma adaptace restaurovaných výtvarných děl do veřejného prostoru. Míra respektu k výtvarné památce je často podřízena společností akceptovaným formám adaptace, jakými jsou konformita nebo inovace. Všechny tyto formy adaptace výtvarných děl, které jsou památkami, jsou mnohdy zneužíváním nového strukturálního uspořádání přístupu k uměleckým dílům minulosti, a to nejen z pohledu restaurátora, ale i odborníka památkové péče.

Princip respektu je spojen s objektivními důkazy a logickou argumentací pro hodnotové soudy, které restaurátor výtvarných umění využívá ve filozofickém nebo praktickém přístupu při restaurování předmětné památky. Je nepochybné, že princip respektu je rovněž vázán právními omezeními a příslušnými zákony a předpisy danými pro výkon restaurátora výtvarných děl, které jsou vymezeny ve smlouvách přesně stanovenými závazky.

Mezi základní povinnosti restaurátora patří přijetí funkčnosti morální a profesní integrity. Princip respektu vyžaduje morální integritu restaurátora, která by měla být vnímána jako zdroj i východisko. Schopnost a citlivost restaurátora výtvarných umění dostatečně

vnímat etická dilemata a odpovídat na otázky plynoucí z osobní etiky jsou základem etického reagování, navazujícího na osobní hodnotový systém.

Princip respektu vyžaduje i profesní integritu restaurátora vyplývající z rizik i výhod spojených s realizací pracovních vztahů. Nepochybně proces restaurování v rovině odpovědnosti restaurátora vede k vymezení kompletnosti činností a zvolených postupů. Determinace pracovních postupů je dána množstvím definic, které charakterizují profesní postupy.

Povaha restaurovaného díla, charakter restaurátorského zásahu vyžaduje často velice komplikovaný přístup a náročný postup. Profesní integrita restaurátora napomáhá k celistvému přístupu k památce. Vyvolává potřebu soustavného studia dané problematiky a hledání možného řešení. Vytváří tak respekt k předmětu restaurování s důrazem na omezování problematických zákroků.

Princip kompetence

Princip kompetence pro snadnost uchopení tématu dělíme na komunikaci a sdílenou odpovědnost.

Restaurátor výtvarných umění v rámci své profese je nucen přijmout příslušné role, postoje, hodnoty nebo i vzory chování. Základní formou komunikace je transparentnost. V procesu restaurování se uplatňují takové komunikační akty, jakými jsou například deklarace záměrů, analýza významu jednotlivých operací v etapizaci restaurátorského procesu, vymezení pozice a postoje restaurátora, vymezení hranice reálnosti restaurátorského zásahu, objasnění používaných postupů, rozšíření a sdělování informací nejen v průběhu, ale i po ukončení restaurátorského procesu.

Za zcela zásadní rys kompetence lze považovat vytvoření optimální spolupráce s investorem nebo majitelem památky, stejně tak, jako spolehlivost restaurátora poskytujícího kvalitní služby i výsledky. Restaurátor výtvarného umění v rámci své kompetence poskytuje a zprostředkuje informace, které působí bezprostředně i zprostředkovaně na společenské vědomí, vytváří a chrání obecné hodnoty, rozšiřuje, upevňuje nebo rozvolňuje společenské normy v zájmu ochrany a péče o kulturní dědictví.

Sdílená odpovědnost

Restaurátor výtvarných umění není sice autorem výtvarného díla, ale je významným původcem restaurátorských zásahů podobně jako interpret hudebního díla. Tento vztah je zcela zásadním kritériem, ze kterého vyplývá kategorie sdílené odpovědnosti. Struktura této kategorie má aspekty vnitřního a vnějšího vztahu.

Vnitřní vztah nabývá restaurátor na základě znalostí o svěřeném díle, jeho umělecké kvalitě, výtvarné technologii, charakteru poškození, badatelských zjištěních, vypracování koncepce restaurátorského procesu. Podstatným prvkem pro realizaci výše uvedených vztahů je charakter a stav výtvarného díla, stejně jako respekt k jeho památkovým hodnotám.

Vnější vztah je konstruován smluvními vztahy, uplatňováním pracovních vztahů, komunikací s dalšími účastníky restaurátorského procesu, realizací podmínek daných

památkovým úřadem a jednáním s odpovědným památkovým dozorem. Nezbytnou a nezanedbatelnou skutečností je i spolupráce s klientem (investorem, majitelem apod.)

Lit.: King, A.-Schneider, B.: *První globální revoluce* (Bratislava 1991); Luhmann, N.: *Ökologische Kommunikation*. (Opladen 1986).

Etická distance restaurátora výtvarných děl

Restaurátorská praxe si v mnoha případech vynucuje jednání, které není v souladu nejen s etickým kodexem restaurátora výtvarných děl, ale ani s individuální etickou identitou restaurátora. Často jsme svědky rozdělování profesí a jejich funkcí do diskriminační roviny. Na základě zjednodušené charakteristiky profese reálně dochází k dominantní převaze činností, které jen se značnými obtížemi lze považovat za přijatelné. Z praxe známe upřednostňování části celku oproti ostatním částem, a tak se stáváme svědky odborných činností, které zůstávají z hlediska účelu neúčinné.

Omezování a upírání práv restaurátora nebo nemožnost individuální schopnosti rozlišovat, vnímat a reagovat je vážný nedostatek, který je důvodem pro distanci restaurátora výtvarných umění v realizačním procesu. Toto platí především v organizování profese a v jejím vnitřním uspořádání. Stejně tak to platí i při tvorbě nebo vytváření pravidel i předpisů, které profesní činnosti regulují.

Významným důvodem pro etickou distanci restaurátora je i způsob přístupu k památce, stejně tak používání preparátů či technologických postupů, které mohou zčásti nebo i zcela negativně ovlivnit restaurátorský proces nebo restaurátorský postup, a v neposlední řadě ohrozit konkrétní artefakt.

Normotvorné profesní vazby se dají odvodit z teorie a praxe za předpokladu, že specifickou činností má být splněn daný cíl. Profese restaurátora výtvarného umění se odvozuje od rozhodnutí napomáhat další duchovní i fyzické existenci uměleckých předmětů a artefaktů. Cílem je chránit památkové předměty i objekty před fyzickým zánikem a prodlužovat jejich existenci v maximální míře autenticity. V restaurátorské praxi je důležité postupovat „objektivně“, ale je také nutné nezapomínat, že identické není „absolutní“. V etické rovině lze pochybovat o „absolutnosti“ skutečnosti, ale ve vědeckém pojetí lze vykonávat platné soudy na základě objektivit.

Lit.: Fromm, E. *Člověk a psychoanalýza*, (Nakl.Svoboda, Praha 1967).

Závěr

Je nepochybné, že etické chování je filozofické učení o odpovědném jednání nejen samotného lidského soužití, ale také i vnitřního vnímání hodnot, které se vývojově proměňují a vytvářejí inovační tendence, které jsou přijatelné nebo naopak značně problematické. Směřování k etickým ideálům vyžaduje respektování morálních norem, které nenaplňují nejen mravní zákon, ale i mravní subjekt. Etická pravidla mají rovněž ovlivňovat účel jednání, kterého má být dosaženo.

Mravní oscilace každého profesního subjektu je dána výchovou a mírou jeho osobité konfrontace se společenským prostředím. Zásadní faktor v prosazování etických norem je dán především vnitřním rozsahem mravního subjektu. Základní konstrukcí mravního

subjektu jsou tedy pojmy jako je svědomí, osobnost a odpovědnost, stejně tak, jako svoboda a s tím související právo na existenci.

Restaurátorská profese je rovněž spjata s aristotelovskými tématy, které vycházejí z odpovědnosti za jednání, jež je z povahy účelu velmi individuální, protože svou profesionální kvalitou individuálních vlastností restaurátora výtvarných umění vstupuje do složitého systému ochrany kulturního dědictví.

Je to také především mravní dimenze vztahu restaurátora výtvarných děl k uměleckým dílům minulosti i současnosti. Racionální postup restaurátora zdůvodňuje v restaurátorském procesu množinu řešení, která obsahují i komunikaci s obsahem či účelem výtvarného díla.

Estetická funkce, norma i hodnota památky patří k významným prvkům nejen restaurátorské a památkové teorie, ale je i výsostným standardem restaurátorského přístupu k uměleckým hodnotám výtvarných děl.

Nebezpečí opomíjení etických přístupů v restaurátorském procesu je nebezpečná tendence, která může omezit kvalitní nebo kvalifikovaný restaurátorský zásah.

Existují tendence vedoucí k banalizaci odborných postojů. To v samém důsledku znamená i disfunkci profesní odpovědnosti. V integrovaném světě laboratoří, ústavů a různých komisí netkví realita péče o památky, ale jedná se spíše o soustavu technických a technologických metod, které se samy zdůvodňují a institucionalizují, čímž se stávají reálným nástrojem moci.

To v samém důsledku znamená významný odklon od uznání morálního smyslu uměleckého díla. Jedná se totiž o efektní mobilizaci systému, jenž směřuje k odcizení důležitých a podstatných kvalit univerzálního pojetí restaurátorské profese, kterou je však naopak, z důvodu zachování principu individuální péče o výtvarné dílo, nutné posílit.

V tržním prostředí se obtížně vytváří univerzální, komplexní a odpovědný vztah restaurátora k předmětné památce. Ekonomická hlediska vytvářejí specifické podmínky v péči o kulturní dědictví. To ve své podstatě znamená rekonfiguraci památkového přístupu, která se tak stává odrazem ekonomického a sociálního dění ve společnosti.

V současné době je nutné podporovat existenci profesní odborné oponentury a prosazovat profesní etické principy, společně s vyváženou klasifikací restaurátorské profese v kulturně vyspělém systému, kde jsou etické principy jasné a správně strukturované. Zároveň platí za významný prvek v ochraně a péči o kulturní dědictví.

prof. Petr H. Siegl, akad. soch.
soudní znalec v oboru restaurování